

Farhange Razavi

Online ISSN: 2345-2560

<https://www.farhangerazavi.ir>

The System of Wilayat-Based Communication in Islamic Lifestyle with Emphasis on the Conduct of Imam Reza (as)

Abdollah Mohammadi¹

1. Assistant Professor Institute for Research in Philosophy and Wisdom, Tehran, Iran:
mohammadi@irip.ac.ir

Article Info	Abstract
Article Type: Research Article	One of the key aspects of Islamic lifestyle is the mode of interaction among members of society. The concept of “Wilāya” (Guardianship) possesses the potential to offer a novel design for social communication systems. The primary focus of this article is to introduce the essence and hierarchical levels of Wilāya as a foundation for redefining communication systems across various societal strata. Organized through a descriptive-analytical methodology, the findings of this research demonstrate—based on Quranic verses and narrations, particularly the teachings of Imam al-Riḍā (as)—that the realization of believers’ Wilāya serves as a constitutive condition for attaining the Wilāya of the Infallibles (as). This dimension of Wilāya, which has hitherto been overlooked in communication and lifestyle studies, reveals that one of the indicators of proximity to the Imam is the successful establishment of communicative dimensions with fellow Shia believers. This principle forms the basis for regulating relationships within families and among believers. Unlike Western communication models rooted in individualism, indifference, and competition over interests, this paradigm fosters greater social responsibility among community members. Moreover, it facilitates selfless service and affection toward others without pretense or expectation, imbuing all social interactions with a sacred and Wilāya-oriented approach. The innovative contribution of this article lies in its unique perspective on the concept of Wilāya and its novel application in redesigning lifestyle paradigms.
Article History:	
Received: September 07, 2023	
In Revised Form: December 06, 2023	
Accepted: December 11, 2023	
Published Online: June 22, 2025	

Cite this The Author (s): Mohammadi, A (2024). The System of Wilayat-Based Communication in Islamic Lifestyle with Emphasis on the Conduct of Imam Reza (as) : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 13, Issue 2, Summer 2025, Serial Number 50 – (177- 202)-
[DOI:10.22034/farzv.2023.415119.1911](https://doi.org/10.22034/farzv.2023.415119.1911)

[Publisher: University of Tehran Press](#)

Keywords:

Wilāya (Guardianship), Lifestyle, Imam al-Riḍā (as), Social Communication System.

Introduction

Islamic lifestyle, as one of the pillars of Islamic civilization, is founded upon specific epistemological, ontological, and axiological principles that stand in contrast to Western lifestyles. One of the key concepts in Islam that can serve as the basis for designing a social communication system is “Wilayat” (Guardianship). This article employs a descriptive-analytical method, drawing upon Quranic verses and narrations—particularly the teachings of Imam Reza (as)—to examine the role of Wilayat in redefining Islamic lifestyle.

Definition of Wilayat

Linguistically, Wilayat signifies proximity, support, and authority. However, in Islamic terminology, it refers to a profound intellectual, emotional, and behavioral bond between humans and:

1. Allah (Divine Wilayat): The alignment of human cognition, inclinations, and actions with divine will—adopting a theocentric worldview, divine love and aversion as ethical benchmarks, and behavior in accordance with God’s commandments.
2. The Infallibles (as) (Wilayat of the Ahl al-Bayt): Harmonizing one’s beliefs, affections, and conduct with the divinely appointed guides (Prophets and Imams).
3. The Faithful (Wilayat of the Believers): Strengthening unity in thought, emotion, and action among believers. This entails intellectual coherence, mutual compassion, and synchronized behavior to form an impenetrable front against external corruption.

Believers in a society under divine authority possess a unified and coherent thought based on a monotheistic worldview. Their hearts are very close to each other, and for this reason, they share common loves and hates. Similarly, in practice, they act in a unified and coordinated manner with each other. Any behavior that causes a rift in the front of believers is considered inappropriate and contrary to divine authority. Such a bond is even stronger than kinship and genetic ties. It is possible for an individual to benefit from blood and kinship ties but, due to the lack of a true bond in the realm of thought, inclination, and behavior, not have attained the reality of divine authority. These three levels of Wilayah (Wilayah of Allah, Wilayah of Divine Guardians, and Wilayah of Believers) have a vertical, existential connection with each other. This means that the Wilayah of the guardian (including prophets, imams, and successors) is an existential prerequisite for ascending to the Wilayah of Allah, and until someone passes the test of the guardian’s Wilayah successfully, they will not attain the Wilayah of Allah. To reach the Wilayah of Allah, believers must have realized the truth of the Wilayah of Divine Guardians in their thoughts, hearts, and behavior. Similarly, reaching the Wilayah of the Imam (peace be upon him) will also pass through the realization of the Wilayah of Believers. In other words, the Wilayah of Believers is an existential prerequisite and a condition for the objective realization of the Wilayah of the Imam (peace be upon him), and until a person has realized the aspects of the Wilayah of Believers, they will not be able to find a way to the Wilayah of the Imam. This interpretation of Wilayah has been less considered by Shia thinkers so far. Regardless of the importance of this new perspective, various results are derived from it in different fields, which are mentioned in this article. In Shia hadiths, including the sayings of Imam Reza (peace be upon him), numerous phrases indicate this very principle, establishing a kind of correlation between a believer’s relationship with other believers on the one hand and their relationship with the Imam on the other. To the extent that success in realizing Wilayah among

believers is a sign of reaching the Wilayah of the Imam (peace be upon him).

The prerequisite for this perspective is a new attitude in the faithful lifestyle: In this attitude, the faithful consider serving other faithful as a prelude to their spiritual growth and getting closer to their Imam. Similarly, a faithful person considers concern for other faithful, respect for them, and striving for the material and spiritual growth of individuals in society as their duty and does not demand any wage or reward for doing so. Because they believe that these matters are the groundwork for their growth. They consider their growth dependent on the growth of others. This attitude is completely in contrast to the Western lifestyle. The Western lifestyle is based on indifference, self-interest, and individualism.

Paying attention to this meaning of Wilayah has effects on the social lifestyle: 1. The faithful individual has not limited the boundary of their existence to their own person and has extended it to other human beings as well. The theory of Wilayah causes individuals to expand the scope of their existence from their own existence to other believers; because they have realized that reaching Wilayah of Allah, which is one of the main goals of their creation, passes through the path of Wilayah of the Infallibles, and the prerequisite for reaching the Wilayah of the Infallibles is the fulfillment of Wilayah among the believers. As a result, they consider any service and perfection to others as service to themselves. As a result, they do not see kindness to others as losing their own interests. This attitude is the opposite of individualism and self-interest in the modern Western lifestyle.

2. Since they consider the growth of others as their own growth, they are never tired of serving and respecting the faithful, but rather are eager for it. A community that makes this interpretation of Wilayah its roadmap, not only does not feel hardship and aversion from serving and respecting other believers, but rather finds eagerness for it. The more the eagerness and affection of individuals for their Imam, the more eagerness they find for serving and respecting other believers. Strengthening this attitude opens a new path in improving the faithful lifestyle. This means that the intensification of love for the Ahl al-Bayt (peace be upon them) leads to the improvement of relationships among the faithful at the levels of spouses, family, relatives, and other layers of society. 3. Belief in this aspect of the theory of Wilayah causes the faithful to consider serving and loving others as a factor in their growth and perfection. The wealth, time, and resources spent on this path will not be a loss, but rather a gain. For this reason, the faithful have no expectations in return for their love for others. For example, spouses, family members, society, etc., when loving each other, the only thing they have in mind is getting closer to the Infallible Imam (peace be upon him) and attracting divine mercy. The other side of this relationship also considers gratitude towards the faithful not merely a human matter or a conventional preference, but a factor in their closeness to the Imam, and based on this, they will have more gratitude towards others. Even if the other party is negligent in showing gratitude, the other party will not feel discouraged.

Comparing this approach with the self-interested view of Western thought reveals the superiority of the Islamic attitude. In Western thought, a person does good to others in the hope of receiving mutual love and respect, and where they are certain that these services will not bring them any benefit, they will not take such action.

4. They consider indifference towards others as causing distance from God and the Prophet, and for this reason, cultural and social indifference has no place in Islamic society. All social behaviors acquire a sacred and divine nature. That is, a person has a divine view in their relationship with their spouse and children, relatives and kin, colleagues, neighbors, and other segments of society. This approach also changes the political system. Because the political ruler of society considers himself spiritually a servant of the community and considers serving them his religious duty. The

people also consider indifference to cause distance from God and the divine guardians, and for this reason, they are concerned about cooperating with the political ruler. Their relationship is not like the relationship between a sultan and his subjects, but like the relationship between two brothers or two members of one body.

نظام ارتباطات ولایی در سبک زندگی اسلامی با تأکید بر سیره رضوی

عبدالله محمدی^۱

mohammadi@irip.ac.ir

۱. استادیار موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، تهران، ایران:

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت:	یکی از مباحث سبک زندگی اسلامی، شیوه تعامل افراد جامعه با یکدیگر است. مفهوم «ولایت» این ظرفیت را دارد که طراحی نوینی از نظام ارتباطات اجتماعی ارائه کند. مسئله اصلی مقاله آن است که حقیقت و مراتب ولایت را به عنوان مبنایی برای بازتعریف نظام ارتباطات در لایه‌های مختلف جامعه معرفی کند. یافته‌های این تحقیق که به روش توصیفی تحلیلی سامان یافته، نشان می‌دهد با استناد به آیات و روایات به‌ویژه سخنان امام رضا (علیه السلام)، تحقق ولایت مؤمنین شرط تکوینی برای راهیابی به ولایت معصومان (علیهم السلام) است. این جنبه از ولایت که تاکنون در پژوهش‌های ارتباطی و سبک زندگی مورد توجه پژوهشگران نبوده، نشان می‌دهد یکی از شاخص‌های نزدیکی افراد به امامشان، موفقیت در برقراری شئون ارتباطی با دیگر شیعیان است. این قاعده مبنای تنظیم روابط با افراد خانواده و دیگر مؤمنین است. الگوی یادشده بر خلاف الگوی ارتباطی غربی که بر مبنای فردگرایی، بی‌تفاوتی و تنازع بر سر منافع است، سبب دغدغه‌مندی بیشتر افراد جامعه با یکدیگر می‌شود، همچنین خدمت و محبت به دیگران بدون تکلف و چشم‌داشت محقق می‌شود و تمام ارتباطات اجتماعی رویکردی قدسی و ولایی می‌یابد. نوآوری این مقاله در نگاهی متفاوت به مقوله ولایت و استفاده جدید از ظرفیت آن در بازطراحی سبک زندگی است.
تاریخ بازنگری:	
تاریخ پذیرش:	
تاریخ انتشار:	

ولایت، سبک زندگی، امام رضا (علیه السلام)، نظام ارتباطات اجتماعی.

کلیدواژه‌ها

استناد: محمدی، عبدالله: (۱۴۰۲). نظام ارتباطات ولایی در سبک زندگی اسلامی با تأکید بر سیره رضوی: فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۳، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۵۰ - (۱۳۷-۲۰۲).

DOI: 10.22034/farz.2023.415119.1911

ناشر: بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

سبک زندگی یکی از ارکان مهم تمدن یک جامعه است که از سویی مبتنی بر مبانی نظری همچون مبانی معرفت‌شناسانه، هستی‌شناسانه، انسان‌شناسانه و ارزش‌شناختی است و از سوی دیگر رفتارهای جامعه را جهت‌دهی می‌کند. سبک زندگی غربی چندین دهه است به تهدیدی علیه جوامع مسلمان تبدیل شده و تلاش‌های فراوانی در نقد و مقابله با آن در جریان است. تاکنون آثار فراوانی در نقد مبانی و الگوهای سبک زندگی غربی و نیز معرفی برخی اضلاع سبک زندگی اسلامی تدوین شده است. بیشتر آثار تولید شده در عرصه سبک زندگی اسلامی، بیان توصیه‌ها و دستورهایی در حوزه رفتارهای انسان مؤمن است؛ اما دستیابی به الگوی ایجابی سبک زندگی اسلامی که بتواند ابعاد مختلف آن را در قالب یک نظام منسجم معرفی نماید، نیازمند پژوهش‌هایی عمیق‌تر و گسترده‌تر است.

۱-۱. بیان مسئله و اهمیت پژوهش

مفهوم ولایت از مفاهیم اصلی دین اسلام است که در حوزه‌های مختلف دین به کار رفته است؛ گاه ولایت در ترسیم جهت‌گیری کلان جبهه حق و باطل یا ولایت خداوند و ولایت شیطان به کار رفته است: *اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ* (بقره، ۲۵۷). گاه ولایت در مسئله کلامی امامت به کار رفته است: *إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ* (مائده، ۵۵). گاه ولایت به عنوان ضابطه معاشرت با غیرمسلمانان به کار رفته است: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ* (همان، ۵۱) در برخی روایات، ولایت به منزله مهم‌ترین پایه دین معرفی شده است: *بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ عَلَى الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصَّوْمِ وَالْحَجِّ وَالْوَلَايَةِ وَلَمْ يَنَاصِ بِشَيْءٍ كَمَا نُودِيَ بِالْوَلَايَةِ* (کلینی ۱۳۶۵، ج ۲: ۱۸). شماری از متون دیگر ولایت را شرط قبولی عبادت‌های مسلمانان معرفی کرده‌اند: *وَاللَّهُ لَوْ سَجَدَ حَتَّى يَنْقَطِعَ عُنُقُهُ مَا قَبِلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مِنْهُ إِلَّا بِوَلَايَتِنَا أَهْلُ الْبَيْتِ* (همان: ۴۵۷) دسته‌ای از کاربردهای این مفهوم به حوزه سیاسی اختصاص دارد. عرفا نیز در مباحث خویش از این مفهوم استفاده کرده‌اند. با توجه به تنوع این کاربردها، هنوز یکی از ظرفیت‌های مهم این مفهوم در حوزه سبک زندگی مغفول مانده است. مسئله اصلی این تحقیق آن است که با تحلیل حقیقت و مراتب ولایت در اسلام، الگوی ایجابی جدیدی را در سبک زندگی اسلامی طرح‌ریزی کند.

در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان رفتارهای اختیاری انسان را در چهار دسته کلی تقسیم‌بندی کرد: ارتباط انسان با خود، ارتباط انسان با خدا، ارتباط انسان با انسان‌های دیگر و ارتباط انسان با مخلوقات غیرانسان. این تقسیم که در میان دانشمندان اخلاق مشهور است، برخاسته از یک تقسیم‌ثنایی است. ارتباط انسان یا با خود اوست یا غیرخود؛ غیر او یا خالق او هستند یا غیرخالق؛ غیر خالق یا هم‌نوع او هستند (انسان‌های دیگر) یا غیر هم‌نوع (دیگر مخلوقات). تحلیل جدید از ارکان ولایت، می‌تواند سبک زندگی انسان در هر یک از این چهار حوزه را تعیین کند. با این وجود، این تحقیق بیشتر بر قسم سوم (ارتباط انسان با انسان‌های دیگر) تمرکز یافته است؛ بنابراین پرسش اصلی این تحقیق عبارت است از اینکه: «نظام ارتباطات انسان‌ها در سبک زندگی اسلامی، چگونه با محوریت مفهوم ولایت، سامان می‌یابد؟»

اهمیت این پژوهش آن است که اولاً قاعده‌ای کلی در نظام تعاملات اجتماعی ایمانی از منظومه دین استنباط می‌شود. همان‌گونه که اشاره شد بسیاری از آثار موجود درباره سبک زندگی اسلامی، توصیه‌هایی پراکنده در زمینه‌های گوناگون است. استنباط قواعد عام می‌تواند این توصیه‌ها را در یک نظام منسجم گرد هم آورد. طرح اصلی این مقاله آن است که تمام ساحت‌های ارتباطی انسان را حول نقطه کانونی ولایت سامان دهد. ثانیاً کارکردهای مغفول مفهوم «ولایت» نیز مورد توجه می‌گیرد و دلیل تأکید معصومان (علیهم‌السلام) بر این حقیقت، آشکارتر می‌گردد.

۱-۲. پیشینه تحقیق

تاکنون آثار پرشماری در نقد سبک زندگی غربی و معرفی سبک زندگی اسلامی تدوین شده است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود: «سبک زندگی اسلامی»، محمدتقی فعالی (۱۳۹۶) فقط به ساحت سبک زندگی اسلامی متمرکز شده است. «مبانی سبک زندگی اسلامی و غربی»، عبدالله محمدی (۱۳۹۶) بر تأثیر مبانی نظری اسلام و غرب در سبک زندگی متمرکز شده است. از میان مبانی نظری غرب بر مفهوم سوبزکتیویزم و اصالت ریاضیات تکیه کرده و در بخش مبانی اسلامی نیز توحیدمحوری را در نسبت با سبک زندگی تحلیل کرده است. «سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن» از محمد کاویانی (۱۳۹۱). «شاخصه‌های سبک زندگی اسلامی» اثر امان‌الله فصیحی و دیگران (۱۳۹۴). این دو تحقیق نیز ویژگی‌های سبک زندگی اسلامی را تحلیل کرده‌اند؛ اما در هیچ یک از تحقیقات، از ظرفیت مفهوم ولایت در سبک زندگی استفاده نشده است. مقاله «بررسی رابطه ولایتمداری و سبک زندگی سیاسی اسلامی در آموزه‌های نهج البلاغه» اثر ساداتی‌نژاد و رجب‌زاده (۱۳۹۸) می‌کوشد نتیجه ولایتمداری مومنان یک جامعه را در دستیابی به سبک زندگی مطلوب سیاسی تحلیل کند؛ ولی مقصود ایشان از ولایتمداری، مسئولیت‌پذیری در برابر خداوند و

جامعه است. در حالی که در مقاله پیش روی، بر مراتب حقیقت ولایت (پیوند میان طرفین ولایت) و تأثیر آن در سبک زندگی توجه دارد؛ ولی تاکنون هیچ یک از آثار موجود از ظرفیت مفهوم ولایت در بازسازی ارتباطات مؤمنان بهره نگرفته است. تحلیل نظام مند سبک زندگی اسلامی بر پایه حقیقت ولایت در تحقیقات پیشین دیده نمی شود. بر همین اساس، نوآوری این مقاله در دو جنبه آشکار می شود: نخست تحلیل ارتباط ترتبی و پلکانی بین ولایت مؤمنان و دیگر مراتب ولایت؛ دوم امتداد بخشی حقیقت ولایت در مقوله سبک زندگی اسلامی.

۱-۳. روش تحقیق

روش کلی این تحقیق توصیفی تحلیلی است. در مرحله توصیف ابتدا روایات مرتبط با بحث ولایت به ویژه سخنان امام رضا (علیه السلام) در این زمینه گردآوری و خانواده حدیثی تشکیل شده است. در مرحله تحلیل، چند پرسش بر این روایات عرضه می شود: آیا بین مراتب مختلف ولایت الله، ولایت معصومان و ولایت مومنین ارتباط ترتبی برقرار است؟ آیا می توان شبکه ارتباطی بین مومنان را با نظام معنایی ولایت توضیح داد؟ سپس با روش مؤلف محوری و تراکم قراین به این پرسش ها پاسخ داده می شود. پیش فرض روش شناختی این تحقیق برای فهم و اصطیاد متون روایی علاوه بر مؤلف محوری، پرهیز از ظاهرگرایی در فهم متن و نیز ضرورت نگرش جامع و منسجم به روایات است.

۲. چارچوب نظری

این مقاله مبتنی بر مبانی معرفت شناختی، هستی شناختی، انسان شناختی و دین شناختی عالمان شیعی معاصر تدوین شده است که سخن معصومان (علیهم السلام) را مطابق وحی و الگویی برای رشد و تعالی امور اخروی و دنیوی افراد می دانند. در این نگرش، آیات و روایات ظرفیت استنباط قواعد کلان برای نظام سازی در عرصه حیات فردی و اجتماعی انسان را دارند.

۲-۱. مفهوم شناسی

مفهوم ولایت و نیز مفهوم سبک زندگی هر دو از مفاهیم پرکاربرد هستند. روشن شدن معنای لغوی و اصطلاحی هر یک و نیز مقصود از آن ها در این نوشتار ضروری است.

۲-۱-۱. ولایت

واژه ولایت در لغت به معانی مختلفی از جمله قرب و نزدیکی، یاری کردن، دوستی (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۶: ۱۴۱)، تسلط و در اختیار گرفتن (فراهیدی، ۱۴۲۱ق: ۱۰۶۸) و ... به کار رفته است. در بین این کاربردها معنای اصلی این ماده، قرب و نزدیکی است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۶: ۱۴۱). اصطلاح «ولایت» هیئتی مصدری یا اسم مصدری است و گاه به فتح «واو» و گاه به کسر آن استعمال می‌شود. درباره معنای این واژه در دو شکل تلفظ خود احتمالات متعددی مانند نصرت، وراثت و زمامداری داده شده؛ اما طبق یک قاعده لغوی هر مفهومی که از جنس صنعت و عمل باشد مانند خیاطت (پارچه‌دوزی) و صباغت (رنگرزی) به کسر فاء الفعل می‌آید (ابوحیان، ۱۴۱۳ق، ج ۴: ۵۱۸).

با توجه به معانی مختلف ولایت، می‌توان گفت معنای اصلی ولایت نوعی نزدیکی شدید بین دو موجود است. در گذشته چند طناب نازک را به یکدیگر می‌تاباندند تا طناب ضخیم‌تری به دست آید. اعراب برای اشاره به چنین کاری از عبارت «ولی یلی» استفاده می‌کردند. بر همین اساس، پیوند وثیق میان دو موجود به شکلی که جدا کردن ایشان از یکدیگر دشوار باشد، ولایت نامیده می‌شود. هر اندازه ولایت شدیدتر باشد، پیوند بین این دو وثیق‌تر و جداسازی آن‌ها سخت‌تر خواهد بود. از آنجا که حقیقت انسان، جان اوست نه کالبدی وی، پیوند یادشده نیز منحصر به ساحت جسمانی او نیست. بُعد غیرمادی انسان را سه ساحت شناخت، احساسات و رفتار تشکیل می‌دهند؛ بنابراین پیوند یاد شده نیز در این سه حوزه مصداق می‌یابد. در نتیجه، انسانی که با دیگری ولایت دارد، شناخت‌هایش با نظام شناختی او پیوند می‌خورد. احساسات و عواطف، حب و بغض‌ها، پسندها و ناپسندهایش با او گره خورده است و رفتارهایش نیز بیشترین قرابت را نشان می‌دهد. از سوی دیگر، ولایت مراتب مختلفی دارد: ولایت انسان با خداوند، ولایت انسان با پیامبران و امامان و ولایت انسان با دیگر انسان‌ها. در هر کدام از این سه مرتبه نیز پیوند فکری، عاطفی و رفتاری معنا می‌یابد.

منظور از پذیرش ولایت الهی آن است که سه ساحت فکر، عاطفه و رفتار انسان بر اساس اراده الهی منطبق شود. انسانی که ولایت الهی را پذیرفته است، اولاً اندیشه و جهان‌بینی خود را با منطق و حیانی منطبق می‌سازد. ثانیاً دوست داشتن و تنفر خود را دائرمدار حب و بغض الهی قرار می‌دهد. چنین شخصی، انسان‌های دیگر را به میزان تقریبشان به پروردگار دوست می‌دارد. به همین ترتیب اموری که محبوب خداوند است، همچون عبادات و اعمال صالح، محبوب او و اموری که مورد تنفر خداست، همچون گناه و ظلم مبعوض وی واقع می‌شود و ثالثاً رفتار خویش

را منطبق با امر پروردگار تنظیم می‌کند.

مرتبه دوم ولایت، ولایت اولیای الهی است. کسانی که ولایت ولی الهی را پذیرفته‌اند، نظام فکری، قلبی و رفتاری خود را با معصومان منطبق می‌سازند. مرتبه سوم ولایت، ولایت بین مؤمنین است. در نتیجه این ولایت، پیوندی شدید در ساحت فکر، عاطفه و رفتار با یکدیگر برقرار می‌شود. مومنین در جامعه ولایی از فکری واحد و منسجم برخوردار هستند که بر محوریت جهان بینی توحیدی است. قلب‌هایشان با یکدیگر بسیار نزدیک است و به همین دلیل حب و بغض مشترک دارند. به همین ترتیب، در مقام عمل نیز یکپارچه و هماهنگ با یکدیگر رفتار می‌کنند. هر رفتاری که موجب گسست در جبهه مؤمنین گردد، امری ناشایست و مخالف ولایت الهی تلقی می‌شود. چنین پیوندی از پیوندهای نسبی و ژنتیک نیز قوی‌تر است. چه‌بسا فردی از پیوندهای خونی و خویشاوندی بهره‌مند باشد ولی به دلیل فقدان پیوند حقیقی در ساحت اندیشه، گرایش و رفتار به حقیقت ولایت دست نیافته باشد. امام رضا (علیه السلام) در گفت‌وگوی با برادر خویش مشهور به «زید النار» به همین اصل اشاره کردند:

«آیا سخن افراد عوام کوفه تو را فریب داده است که چون فاطمه (علیها السلام) معصوم بود، خداوند فرزندان او را بر جهنم حرام کرده است؟ این سخن فقط درباره حسن و حسین صحیح است. آیا گمان می‌کنی با اینکه گناهکاری داخل بهشت می‌شوی و موسی بن جعفر (علیه السلام) نیز اطاعت می‌کرد و وارد بهشت می‌شود؟ زید گفت من برادر تو هستم. امام فرمود تا زمانی که اطاعت خداوند کنی برادر من هستی. نوح (علیه السلام) گفت خدایا فرزند من از اهل من و وعده تو راست است. خداوند فرمود ای نوح، فرزند تو از اهل تو نیست، چراکه او عملی غیر صالح است. خداوند به دلیل معصیت فرزند نوح، او را از اهل نوح خارج کرد.» (حویزی، ۱۴۱۵ ق، ج ۲: ۳۷۰).

همان‌طور که گذشت یکی از ساحت‌های ولایت، همسو کردن نظام حب و بغض با سنجه حب و بغض الهی است. کسی که ولایت الهی را پذیرفته باشد، نظام حب و تنفر خود را با محوریت حب و بغض الهی تنظیم می‌کند. با توجه به همین مرتبه از حقیقت ولایت، امام رضا (علیه السلام) محبت و بغض در مسیر پروردگار را برترین اعمال صالح معرفی کردند.

«خداوند متعال به موسی فرمود آیا کاری برای من انجام دادی؟ موسی گفت نماز خواندم، روزه گرفتم، صدقه دادم و ذکر گفتم. خداوند فرمود: نماز تو دلیل و راهنمایت است، روزه سپر جهنم، صدق سایه و ذکر نور برای توست. چه عملی را برای من انجام دادی؟ موسی گفت: من را به عملی که برای توست راهنمایی کن. خداوند فرمود: آیا کسی را فقط برای من دوست داشته‌ای؟ آیا کسی را فقط به خاطر من دشمن داشته‌ای؟ برترین اعمال، حب و بغض در راه

خداست.» (طبرسی، ۱۳۸۵: ۱۲۴-۱۲۵).

طبق روایات، حبّ و بغض در راه خدا معیار کمال و نقص ایمان نیز هست. «هر کس به خاطر خدا دوست داشته باشد، بغض داشته باشد، عطا و منع داشته باشد، از کسانی است که ایمانش کامل شده است (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲: ۱۲۵).

«هر کس دوست داشتن و تنفر داشتنش به خاطر دین نباشد، دین ندارد» (همان: ۱۲۸) قاعده کلی تنظیم حبّ و بغض انسان بر مدار حبّ و بغض الهی، تنها محدود به روابط انسانی نیست، بلکه به اعمال نیک و بد نیز توسعه می‌یابد؛ بدین ترتیب دوست داشتن عمل صالح (و نه صرفاً ارتکاب آن) و نیز تنفر از گناه (و نه صرفاً ترک آن) علامت ایمان شمرده می‌شود؛ بنابراین شاخص مراتب ایمان در بین مومنان دو اصل مهم است: اصل اول: دوست داشتن مؤمنان و بغض نسبت به اهل معصیت و اصل دوم: دوست داشتن عمل صالح و تنفر از گناه.

«اگر می‌خواهی ببینی در تو خیری هست یا نه؟ به قلبت نگاه کن. اگر اهل طاعت را دوست داری و به اهل معصیت بغض داری، در تو خیر است و خداوند تو را دوست دارد؛ اما اگر نسبت به اهل طاعت بغض داری و اهل معصیت را دوست داری، در تو خیری نیست و خداوند نسبت به تو بغض دارد. انسان با کسی محشور می‌شود که او را دوست دارد.» (همان: ۱۲۷) «هر کس از عمل حسنه خود خوشحال و از عمل گناه خویش ناراحت شود، مومن است» (ابن بابویه: ۱۳۸۹، ج ۱: ۴۰۷)؛ بنابراین با تحلیل واژگان ولایت و برخی روایات مرتبط با آن روشن شد که مهم‌ترین معنای ولایت، پیوند بین انسان و موجود دیگری است که در سه ساحت پیوند فکری، عاطفی و رفتاری خود را نشان می‌دهد. از سوی دیگر، ولایت مراتبی دارد که از ولایت انسان با خدا آغاز می‌شود و به ولایت انسان با ولیّ الهی و دیگر مومنین امتداد می‌یابد. در هر یک از این سه مرتبه نیز پیوندهای سه‌گانه معنا می‌یابد.

۲-۱-۲. سبک زندگی

با وجود کاربرد گسترده مفهوم سبک زندگی، ارائه تعریفی مورد اتفاق از آن آسان نیست؛ زیرا دیدگاه‌های متنوعی درباره تعریف آن موجود است. پژوهش در این موضوع با رویکردهای گوناگونی همراه بوده است. از جمله رویکردهای جامعه‌شناختی، رویکرد ماکس وبر، رویکرد روان‌شناختی، خرده‌فرهنگی، بازاریابی، مصرف، اوقات فراغت و ... (veal, 1993: 233). در متون جامعه‌شناسی دو تعریف درباره این اصطلاح وجود دارد. تعریف قدیمی‌تر، سبک زندگی را بیانگر ثروت و موقعیت اجتماعی افراد و به عبارت دیگر نشانگر طبقه اجتماعی آن‌ها می‌داند؛ اما در تعریف متأخر،

سبک زندگی کاملاً مرتبط با بستر فرهنگی مدرنیته و به‌ویژه فرهنگ مصرف‌گرایی است. سبک زندگی در این تعریف، جایگزین مفهوم طبقه قرار گرفت، چراکه تا قبل از آن، گونه‌های مختلف روابط اجتماعی با محوریت مفهوم طبقه تحلیل می‌شد و با آشکار شدن نارسایی این مفهوم در تبیین برخی روابط اجتماعی، اصطلاح سبک زندگی جایگزین مفهوم طبقه در تبیین روابط اجتماعی شد (اباذری و چاوشیان، ۱۳۸۱: ۶). با وجود تأکید وبر و آدلر بر این مفهوم، هیچ‌کدام آن را به‌طور دقیق تعریف نکردند. برای آشنایی با تنوع یادشده به برخی از تعاریف مطرح شده اشاره می‌شود.

به نظر برخی محققان، سبک زندگی بخشی از فرهنگ جامعه در برابر فرهنگ درونی و فرهنگ متبلور در تلقی مردم‌شناختی و جامعه‌شناختی است که به‌منزله راهنمای نظام معنایی، کنش‌های عینی و ذهنی افراد در عرصه‌های مختلف فردی و اجتماعی عمل می‌کند (محمدی، ۱۳۹۶: ۱۴). در تعریف دیگر، سبک زندگی عبارت است از «مشی کلی فرد در جهت رسیدن به اهداف و غلبه بر مشکلات» (کاویانی، ۱۳۹۱: ۸) نیز گفته شده است «سبک زندگی مجموعه‌ای است از رفتارهای سازمان یافته که متأثر از باورها، ارزش‌ها، و نگرش‌های پذیرفته شده هستند» (شریفی، ۱۳۹۲: ۲۰) در برخی تعاریف، مفهوم سبک زندگی در غرب با «مفهوم سیره، سنت یا روش زندگی در فرهنگ اسلامی» یکسان دانسته شده است، با این حال برخی نویسندگان در روایی این امر تردید دارند؛ زیرا معتقدند این دو مفهوم از نظر بستر پیدایش و تولد، مؤلفه‌های اصلی، پیش‌فرض‌ها و کارکردها با یکدیگر متفاوتند و در نتیجه یکسان دانستن آن‌ها ناصواب است (جباران، ۱۳۹۴: ۱۸۵).

۲-۱-۲. پیشینه سبک زندگی

خاستگاه اصطلاح سبک زندگی در دو دانش روان‌شناسی و جامعه‌شناسی است. طبق ادعای آکسفورد نخستین بار آدلر در سال ۱۹۲۹ این اصطلاح را به کار برده است (veal, 1993: 234). وی مفهوم سبک زندگی را در مطالعات مربوط به فرایندهای شکل‌گیری شخصیت به کار برد. سبک زندگی در این دیدگاه با شخصیت متناظر دانسته شده است، با این تفاوت که شخصیت مجموعه ویژگی‌های یک فرد است؛ اما سبک زندگی تجلی داشته‌های او یا بروز این شخصیت در عمل یا ظهور این ویژگی‌ها به صورت عینی و انضمامی است. به عبارت دیگر سبک زندگی هدف فرد، خودپنداره، احساس‌های فرد نسبت به دیگران و نگرش فرد نسبت به دنیا را شامل می‌شود (فیس، ۱۳۹۲: ۷۹) این اصطلاح را جامعه‌شناسان کلاسیک همچون وبلن، زیمل و وبر نیز به کار برده‌اند، اما بحث گسترده و متمرکز درباره آن در جامعه‌شناسی در دهه ۸۰ و در آثار آنتونی گیدنز و پی‌یر بوردیو مطرح شده است (فصیحی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۳). ماکس وبر

نیز در مباحث مرتبط با گروه‌های منزلتی به این بحث وارد شده است (گیدنز، ۱۳۸۸: ۱۱۹-۱۲۰). در دهه ۱۹۵۰-۱۹۶۰ پژوهش‌های آمریکایی این اصطلاح را درباره مهاجرت جمعیتی از مرکز به حومه شهر به کار بردند (veal, 1993: 234). مفهوم سبک زندگی در علوم اجتماعی تحت تأثیر جریان‌های فرهنگ‌گرا و معناگرا و در تقابل با جریان مسلط پوزیتیویستی ساختارگرا بر علوم اجتماعی مطرح شد.

۲-۲-۱-۲. شئون مختلف سبک زندگی

در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان چهار ساحت اصلی برای سبک زندگی در نظر گرفت: ارتباط انسان با خود؛ ارتباط انسان با خدا؛ ارتباط انسان با انسان‌های دیگر؛ ارتباط انسان با موجودات دیگر (طبیعت و محیط زیست و ...). هر یک از این چهار دسته قواعدی برای سبک زندگی پدید می‌آورند. یکی از مهم‌ترین این ساحت‌ها، ارتباط انسان با دیگر انسان‌هاست که در این پژوهش بر آن تمرکز می‌شود.

۲-۱-۳. الگوی ارتباط انسان با انسان‌های دیگر در سبک زندگی غربی

سبک زندگی همچون هر حقیقت دیگری بنیان‌های نظری ویژه‌ای دارد. این مبانی شامل مبانی معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و ارزش‌شناختی است که به منظور پرهیز از اطالة کلام از ورود تفصیلی به آن‌ها خودداری می‌کنیم. فقط به ذکر این نکته بسنده می‌کنیم که افعال انسان به مثابه فاعل علمی، مبتنی بر تصور، تصدیق نسبت به هدف است. انسان مختار پس از تصدیق مطلوب بودن هدف و مقدمات آن، نسبت به آن‌ها شوق یافته و بعد از شدت یافتن شوق، زمینه برای اراده فراهم می‌شود. طبق این تحلیل هر یک از مبانی معرفتی انسان، اعم از تعریف او از خوب و بد، درست و نادرست، هدف زندگی، ملاک موفقیت انسان و ... در تعیین نوع سبک زندگی او اثرگذارند؛ ولی خود این مبانی نیز بر مفاهیم بنیادی‌تری همچون سرشت انسان، مادی یا مجرد بودن انسان و هستی، امکان دسترسی به حقیقت، نسبیت یا ثبات معرفت و ... استوارند.^۱

الگوی ارتباطی انسان با دیگر انسان‌ها نیز تحت تأثیر مبانی معرفتی اوست. برای نمونه سبک زندگی مدرن، طبق تحلیلی که از سرشت و کمال انسان دارد، نیازهای انسان را در منافع مادی او منحصر کرده است. در نتیجه، الگوی ارتباطی بشر مدرن نیز بر مبنای فردگرایی و منفعت‌طلبی او سامان می‌یابد.

۱. برای آشنایی بیشتر با تأثیر مبانی معرفتی در سبک زندگی ر.ک: عبدالله محمدی (۱۳۹۶) مبانی سبک زندگی اسلامی و غربی.

سبک زندگی مدرن، هر نوع ارتباط با انسان‌های دیگر را دائرمدار منافع شخصی و مادی فرد تعریف می‌کند. تا آنجا که حتی احترام و محبت به نزدیک‌ترین افراد نیز تا زمانی ارزشمند هستند که برای فردیت «من» سود فعلی داشته باشند. همچنین تشکیل خانواده، فرزندآوری، وفاداری به همسر، محبت به دیگر افراد خانواده، یاری رساندن به افراد جامعه و ... زمانی توجیه عقلانی دارد که منافع مادی آن برای شخص، بیش از زحمات و مسئولیت آن باشد؛ یعنی تمام انواع ارتباط با دیگران، تابع لذت و سود شخصی ارزیابی می‌شوند.

تحقیقات میدانی نیز این مدعا را تأیید می‌کند. برای نمونه به میزان ترویج سبک زندگی مدرن، علاقه به ازدواج سنتی و تشکیل خانواده کاهش یافته است. الگوهای دیگری از خانواده به منزله رقیب الگوی سنتی از خانواده شکل گرفته که هزینه‌های اقتصادی و اجتماعی کمتری داشته باشند. ازدواج سفید یا نام‌های دیگری چون هم‌باشی و ... نمونه‌هایی از این الگوها هستند.

تافلر در کتاب موج سوم می‌گوید اگر خانواده را هسته‌ای متشکل از یک شوهر شاغل، زن خانه‌دار و دو کودک بدانیم، تنها هفت درصد از جمعیت آمریکا در چارچوب این خانواده می‌گنجند (تافلر، ۱۳۷۳: ۲۹۳). بین دهه ۷۰ تا ۸۰ قرن بیستم، عده افراد چهارده تا ۳۴ ساله که در آمریکا تنها زندگی می‌کردند سه برابر شده است. وی آمارهایی از کاهش میل به فرزندآوری ارائه داده (همان: ۲۹۶) و از اشکال متنوعی از خانواده گزارش می‌کند که جایگزین شکل فعلی هستند مانند ازدواج همجنس‌بازان، کمون‌ها و گروه‌هایی که برای صرفه‌جویی در هزینه با یکدیگر زندگی می‌کنند (همان: ۲۹۸).

در بحران کرونا منطق منفعت‌طلبانه به اوج خود رسید. در برخی جوامع مدرن ارزش افراد بر مبنای توان کار و تولید سرمایه سنجیده و در نتیجه زنده ماندن جوانان بر افراد سالمند ترجیح داده می‌شد. هزینه کردن برای زنده نگاه داشتن افراد سالمند کاری عبث شمرده می‌شد. به همین دلیل در دوران بین زنده نگاه داشتن انسان‌های سالمند و جوان، افراد جوان در اولویت قرار می‌گرفتند.

۲-۱-۴. الگوی ارتباط با انسان‌های دیگر بر مبنای نظریه ولایت

بر خلاف الگوی سبک زندگی غربی، الگوی سبک زندگی اسلامی بر محوریت عبودیت، تعاون و ولایت است. در این نوشتار از بیان مقدمات نظری و سایر مبانی صرف نظر کرده و فقط بر جایگاه ولایت آن هم صرفاً در ارتباط انسان با سایر انسان‌ها متمرکز می‌شویم.

بر اساس مبانی توحیدی، هدف از خلقت انسان‌ها رسیدن به مرحله عبودیت و تولی به ولایت

الهی است. به این معنا که سه ساحت اصلی وجود انسان یعنی اندیشه، گرایش و رفتار تحت اراده الهی قرار گیرد. لازمه رسیدن به این مرتبه از ولایت آن است که عنان زندگی انسان در ساحت‌های مختلف فردی و اجتماعی در دست وحی قرار گیرد. در عرصه زندگی فردی و اجتماعی انسان، دو نوع ولایت متصور است: نخست ولایت الله و دیگری ولایت طاغوت و شیطان.

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (بقره، ۲۵۵)

همان گونه که گذشت، ولایت در اندیشه اسلامی، سه مرتبه اصلی دارد که همگی در طول یکدیگرند. ولایت الهی؛ ولایت اولیای الهی و ولایت مومنین. طولی و ترتبی بودن این سه حوزه آثار و نتایج بسیار مهمی دارد که در ادامه به آن خواهیم پرداخت. از جمله اینکه ولایت امام، رقیقه ولایت پروردگار و ولایت مومنین نیز مرتبه تنزل یافته ولایت امام شمرده می‌شود. در نتیجه رسیدن به ولایت الله، تنها با تحقق ولایت ولی الهی (انبیاء و امامان معصوم) محقق می‌شود و مقدمه رسیدن به این مرتبه از ولایت نیز قبولی در آزمون ولایت مومنین است.

از سوی دیگر بر اساس متون و حیانی می‌توان دریافت رسیدن به ولایت الهی، مقدماتی دارد که مهم‌ترین آن‌ها پذیرش ولایت امام (علیه السلام) است و جز از این طریق کسی نمی‌تواند به ولایت الله راه یابد. ولایت امام (علیه السلام) مرتبه‌ای از ولایت پروردگار و شاخه‌ای از توحید است. لازمه توحید، اطاعت محض از خداوند است و ائمه (علیهم السلام) شاخصه این اطاعت به شمار می‌روند. حدیث ثقلین، قرآن و عترت را دو روی یک سکه و غیرقابل انفکاک معرفی کرده است و در نتیجه اطاعت از قرآن بدون اطاعت از امام محقق نخواهد شد. آیات و روایات دیگری که شرط توحید را ولایت امامان می‌دانند، همین مدعا را تأکید می‌کنند. برای نمونه امام رضا (علیه السلام) ولایت را مرز توحید دانسته‌اند:

«امام رضا (علیه السلام) در تفسیر آیه «فَطَرَتِ اللَّهُ النَّاسَ فِطْرَتَ الْإِسْلَامِ» فرمودند: شهادت به وحدانیت خداوند، شهادت به نبوت پیامبر (صلی الله علیه و آله) و شهادت به ولایت امام علی (علیه السلام) و توحید تا اینجا (ولایت امام علی (علیه السلام) است)» (حویزی، ۱۴۱۵ ق، ج ۴: ۱۸۳). در حدیث مشهور سلسله الذهب نیز ولایت اهل بیت (علیهم السلام) شرط تحقق توحید معرفی شده است (مجلسی، ۱۴۰۴ ق، ج ۳: ۷). همچنین طبق احادیث دیگر، عبادات مفصل بدون ولایت ولی الله، فاقد اثر بوده، ارتباطی به سمت پروردگار برقرار نمی‌کند.

«اگر کسی تمام شب‌ها را عبادت کند، تمام روزها را روزه بگیرد، تمام مالش را صدقه بدهد،

تمام عمر حج برود، ولی ولایت ولی الله را شناسد و به آن تولی نکند و اعمال خود را با ولی الهی همسوزد، هیچ ثوابی نخواهد برد» (همان، ج ۲۳: ۹۴). همچنین حقیقت توحید و ولایت در کنار هم به منزله حقیقت حبل الله معرفی شده اند (همان، ج ۲۴: ۸۵). به همین دلیل است که در قرآن کریم اطاعت از رسول و اولی الامر هم پای اطاعت از پروردگار، وظیفه مسلمانان دانسته شده است.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ (نساء: ۵۹) مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ (نساء، ۸۰)

کنار هم نهادن مجموع این چند دسته از آیات و روایات ما را به این نتیجه می‌رساند که ولایت ولی (اعم از انبیا، امامان و اوصیا)، مقدمه تکوینی برای صعود به ولایت الله است و تا زمانی که کسی در آزمون ولایت ولی سربلند نباشد، به ولایت الله نائل نخواهد شد.

اما نکته مهم و گاه مغفول آن است که رسیدن به ولایت امام (علیه السلام) نیز از بستر تحقق ولایت مومنین عبور خواهد کرد. این اصل در این نوشتار مبنای طراحی سبک زندگی بین مومنین است. طبق این قاعده، ولایت مومنین، مقدمه تکوینی و شرط تحقق عینی ولایت امام (علیه السلام) است و تا زمانی که شخص، شئون ولایت مومنین را محقق نکرده باشد، نخواهد نتوانست به ولایت امام راه یابد. این تفسیر از ولایت تا کنون کمتر مورد توجه اندیشمندان شیعی بوده است. صرف نظر از اهمیت این نگرش نوین، نتایج مختلفی نیز در حوزه‌های گوناگون بر آن مترتب می‌شود که در آینده اشاره خواهد شد. بر همین اساس لازم است این مدعا به درستی تبیین شود. در احادیث شیعی عبارات پرشماری بر همین اصل دلالت دارد که نوعی تلازم میان ارتباط مومن با دیگر مومنین از یک سو و ارتباط او با امام برقرار است. تا آنجا که موفقیت در تحقق ولایت بین مومنین نشانه‌ای از وصول به ولایت امام (علیه السلام) است. با توجه به اینکه مهم‌ترین دلیل، برای اثبات این مدعا استناد به سخنان معصومان (علیهم السلام) است، در ادامه برخی از احادیثی که بر این اصل دلالت دارند مرور می‌شود.

۱. امام رضا (علیه السلام) در نامه خود به حضرت عبدالعظیم حسنی، به شیعیانش سلام رسانده و از ایشان می‌خواهد راه نفوذ شیطان را بر خود ببندند. سپس مواردی را ذکر می‌کنند که گویی مصداقی از مسدود کردن راه‌های شیطان هستند. ایشان از شیعیان می‌خواهند راستگو، امانتدار و اهل سکوت باشند و از جدال در امور غیرمهم بپرهیزند. به یکدیگر سرکشی نکنند چرا که این امر باعث تقرب به امام است. همچنین از عیب‌جویی و تنقیص یکدیگر نكوهش جدی می‌کنند

و می‌فرمایند من قسم خورده‌ام نفرین کنم کسی را که با چنین کاری یکی از دوستان ما را ناراحت کند و از خدا بخواهم وی را در دنیا به شدیدترین عذاب‌ها مجازات کند و در آخرت نیز جزو زیانکاران باشد. امام (علیه السلام) خطاب به عبدالعظیم حسنی می‌فرماید به شیعیان ما بفهمان که خدا محسنین ایشان را می‌آمرزد و از گناهکاران ایشان خواهد گذشت، مگر چند گروه: نخست کسانی که دچار شرک هستند، دوم کسانی که یکی از دوستان ما را آزار دهند و سوم کسانی که خبر بدی درباره یکی از شیعیان پنهان می‌کند تا روزی علیه او استفاده کند. اگر کسی از این موارد استغفار نکند، روح ایمان از وی جدا شده و از ولایت ما خارج می‌شود و هیچ بهره‌ای از ولایت ما نخواهد داشت (نوری، ۱۴۰۸-۱۴۰۹ ق، ج ۹: ۱۰۲).

محتوای اصلی این نامه، امور اجتماعی و ولایت مؤمنین است و علاوه بر تأکید کلی بر ولایت مؤمنین در چند مورد تصریح می‌کنند که تحقق ولایت امام مستلزم تحکیم ولایت مؤمنین است و کسی که حقوق مومنین را رعایت و ولایت ایشان را محقق نکرده باشد، به مرتبه ولایت امام راه نخواهد یافت.

«فَإِنَّ ذَلِكَ قُرْبَةٌ إِلَيَّ... وَخَرَجَ عَنِّي وَلَئِنِّي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ فِي وَلَايَتِنَا... فَإِنِّي أَلَيْتُ عَلَى نَفْسِي أَنَّهُ مَنْ فَعَلَ ذَلِكَ وَأَسْخَطَ وَلِيًّا مِنْ أَوْلِيَائِي دَعَوْتُ اللَّهَ لِيُعَذِّبَهُ فِي الدُّنْيَا أَشَدَّ الْعَذَابِ وَكَانَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

۲. «از امام رضا (علیه السلام) درباره حق مؤمن بر مؤمن پرسش شد. ایشان فرمود: «از حقوق مؤمن بر مؤمن است که از دل دوستش بدارد و با مالش با او همراهی کند، و یار او باشد در برابر ستمکارش و اگر غنیمتی به مسلمانان رسد و او غائب باشد، سهمش را بستاند، و چون بمیرد سر مزارش برود، و ستمش نکند و با او دغلی نکند و به او خیانت نکند، و او را وانگذارد و غیبتش نکند، و دروغ‌گویش بشمارد و به او اف‌نگوید، و اگر گفت ولایت بین آن‌ها از بین می‌رود. اگر به او گفت تو دشمن منی، یکدیگر را کافر شمرند...» (مجلسی، ۱۴۰۴ ق، ج ۷۰: ۲۳۲).

در این حدیث نیز امام رضا (علیه السلام) بالاترین وظایف را به عنوان حقوق مومنین بیان و تأکید می‌کند کوچک‌ترین بی‌احترامی به مومن، رابطه ولایت بین ایشان را می‌گسلد: «إِذَا قَالَ لَهُ أَفْ فَلَيْسَ بَيْنَهُمَا وَلَايَةٌ» گویی حقوق مومنین در نظام ولایی بین ایشان تأثیر عینی دارد و همان‌گونه که گذشت ولایت بین مومنین نیز مقدمه‌تکوینی برای تحقق ولایت امام است.

۳. معلی بن خنیس از امام صادق (علیه السلام) درباره حقوق مؤمنین بر یکدیگر پرسش می‌کند. امام علیه السلام پس از بیان این حقوق، ارتباط میان ولایت مومنین و ولایت معصومین را بیان

می‌کنند. بدین معنا که عدم استیفای حقوق مومنین به معنای خروج از ولایت امام معصوم و نیز تحقق این حقوق را عامل وصل شدن به ولایت الله شمرده است.

«إِنْ خَالَفَهُ حَرَجَ مِنْ وَلَايَةِ اللَّهِ... فَإِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ بِهِ وَصَلْتَ وَلَايَتَهُ بِوَلَايَتِكَ وَوَلَايَتِكَ بِوَلَايَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ» (ابن بابویه، ۱۳۷۷، ج ۲: ۳۵۰).

۴. امام کاظم (علیه السلام) فرمودند: حاجت مومن، رحمتی است که از جانب خداوند به دیگری نازل شده است. اگر آن را بپذیرد، ولایت او را به ولایت ما متصل کرده و ولایت ما متصل به ولایت الله است (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲: ۱۹۶).

۵. اسحاق بن عمار گوید: خدمت امام صادق (علیه السلام) رسیدم، حضرت با ترش رویی به من نگاه کرد، عرض کردم چه چیز حالت شما را نسبت به من دگرگون نموده است؟ فرمود: آنچه رفتار تو را نسبت به برادرانت دگرگون ساخته است. ای اسحاق به من خبر رسیده که در خانه‌ات دربان گذاشته‌ای تا فقرای شیعه را راه ندهند. عرض کردم: فدایت شوم من از شهرت ترسیدم. فرمود: آیا از بلاتر سیدی؟ آیا نمی‌دانی چون دو مؤمن به هم برسند و مصافحه نمایند خدای عز و جل بر آن‌ها رحمت فرو می‌فرستد که ۹۹ درصد رحمت برای کسی است که محبتش به رفیقش بیشتر باشد» (عاملی، ۱۴۱۶ق، ج ۱۲: ۲۲۹).

در این حدیث چند نکته اصلی مرتبط با ادعای این نوشتار بیان شده است:

میزان ارتباط و توجه امام معصوم به شخص وابسته به میزان ارتباط و توجه او به دیگر شیعیان است. رحمت الهی که نشانه‌ای از ولایت الله است، بر کسی بیشتر نازل می‌شود که محبت بیشتری به مومنین دارد.

۶. امام صادق (علیه السلام) به خیمه فرمودند: ای خیمه! به دوستان ما سلام برسان، ایشان را به تقوای خداوند امر کن و اینکه اغنیا به دیدار فقرا و افراد قوی به دیدار افراد ضعیف بروند. در تشییع جنازه ایشان شرکت کنند. در خانه‌های یکدیگر به دیدن هم بروند، چرا که ملاقات شیعیان باعث احیای امر ما اهل بیت (علیهم السلام) است. سپس دعا کرد رحمت خدا بر کسی که امر ما را احیا کند (مفید، ۱۳۹۴، ج ۱: ۲۹۰). در این حدیث نیز عیادت ثروتمندان و انسان‌های توانمند از فقرا و انسان‌های ضعیف، شرکت در تشییع جنازه و زیارت مؤمنان در منازل ایشان نشانه احیای امر ولایت شمرده است.

۷. امام صادق (علیه السلام) فرمودند: «کسی که قادر به صله ما نباشد، می‌باید افراد صالح از شیعیان

ما را مورد صله قرار دهد، تا ثواب صله ما برایش نویسند، و هر کس قادر بر زیارت ما نباشد، پس صالحان از پیروان ما را زیارت کند، تا ثواب زیارت ما برای او نوشته شود (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ق، ج ۱۰: ۳۶۵). در این حدیث نوعی ارتباط طولی بین ولایت امام و شیعیان بیان شده است که در صورت عدم امکان نسبت به تحقق ولایت امام، به مرتبه نازل تر آن یعنی ولایت شیعیان دستور داده می شود.

۲-۲. آثار و پیامدهای نظریه ولایت در سبک زندگی

با روشن شدن قاعده مراتب طولی ولایت بین ولایت الله، ولایت ولی الهی و مومنین مشخص شد مفهوم ولایت در اندیشه اسلامی، صرفاً امری کلامی سیاسی یا منحصر به یکی از باورهای راستین اسلام نیست، بلکه آثار عملی مهمی داشته و روح حاکم بر ارتباطات اجتماعی میان مسلمین را تغییر می دهد. اگر هر یک از مومنان قواعد پیش گفته را مبنای تعاملات خود قرار دهند، تحولات مهمی در سبک زندگی رخ خواهد داد که به برخی از این آثار اشاره می کنیم.

۲-۲-۱. توسعه دامنه وجودی فرد به دیگر مومنان

مبنای تمام رفتارهای اختیاری انسان حب ذات است. در نتیجه، هر انسانی شوق به کمال خویش یافته و از نقص خود گریزان است (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۲: ۱۸۵)؛ ولی نظریه ولایت، سبب می شود افراد، دامنه وجودی خویش را از وجود خود به دیگر مؤمنان توسعه دهند؛ زیرا دریافته اند که رسیدن به ولایت الله که از جمله اهداف اصلی خلقت ایشان است، از بستر ولایت معصومان عبور کرده و لازمه رسیدن به ولایت معصومان نیز استیفای ولایت بین مومنان است. در نتیجه، هر نوع خدمت و کمال به دیگران را در حقیقت خدمت به خویش می دانند. در نتیجه، نیکی به دیگران را به معنای از دست دادن منافع خویش نمی بینند. این نگرش نقطه مقابل فردگرایی و منفعت طلبی در سبک زندگی غرب مدرن است.

۲-۲-۲. اشتیاق به خدمت و احترام به مومنان

امتی که این تفسیر از ولایت را نقشه راه خویش قرار دهد، نه تنها از خدمت و احترام به دیگر مؤمنان احساس سختی و کراهت ندارند، بلکه به آن اشتیاق می یابند. ولایت و شوق، هر دو اموری تشکیکی و دارای مراتب هستند؛ بنابراین هر اندازه اشتیاق و علاقه افراد به امامشان بیشتر باشد، شوق افزون تری برای خدمت و احترام به دیگر مومنان می یابند. تقویت این نگرش، مسیر نوینی در بهبود سبک زندگی مؤمنانه می گشاید. به این بیان که شدت یافتن محبت اهل بیت (علیهم السلام)،

بهبود روابط مومنان در سطوح همسران، خانواده، ارحام و دیگر لایه‌های جامعه را به دنبال دارد؛ چراکه هر یک از محبین اهل بیت (علیهم‌السلام)، وظیفه‌ی شدیدتری نسبت به تحقق ولایت خود با دیگر آحاد جامعه احساس می‌کنند. این امر می‌تواند راهبردی جدید برای اصلاح روابط خانوادگی و اجتماعی باشد.

۲-۳. محبت بدون چشم‌داشت

باور به این جنبه از نظریه ولایت سبب می‌شود مومنین خدمتگزاری و محبت به دیگران را عامل رشد و کمال خویش بدانند. ثروت، زمان و امکاناتی که در این مسیر هزینه می‌شود، از دست دادن نخواهد بود، بلکه به‌دست آوردن به شمار می‌رود. به همین دلیل مومنان، هیچ چشم‌داشتی در برابر محبت‌های خود به دیگران ندارند. برای نمونه همسران، افراد خانواده و جامعه و... هنگام محبت به یکدیگر تنها چیزی که مدنظر دارند، نزدیک شدن به امام معصوم (علیه‌السلام) و جلب رحمت الهی است. سوی دیگر این ارتباط نیز قدرشناسی از مومنین را نه صرفاً امری انسانی یا از پسندهای عرفی، بلکه عامل تقرب خویش به امام می‌داند، بر همین اساس قدرشناسی افزون‌تری نسبت به دیگران خواهد داشت. حتی اگر طرف مقابل در قدرشناسی، کوتاهی کند، طرف دیگر احساس دلسردی نخواهد کرد.

مقایسه میان این رویکرد و نگاه منفعت‌طلبانه سبک تفکر غربی، برتری نگرش اسلامی را نمایان می‌سازد. در تفکر غربی، شخص به امید دریافت محبت و احترام متقابل، به دیگران نیکی می‌کند و در جایی که یقین داشته باشد این خدمات برای او هیچ سودی به دنبال ندارد، دست به چنین اقدامی نخواهد زد.

۲-۴. نفی بی‌تفاوتی فرهنگی و اجتماعی

مومنین در رویکرد ولایی، کمال خود را در رشد و کمال دیگران می‌دانند. به همین دلیل نمی‌توانند به مشکلات و نارسایی‌های دیگران بی‌تفاوت باشند. بر پایه روایات پیش گفته، کسی که نسبت به نیازهای مومنین دغدغه نداشته باشد، از ولایت معصومان دور شده است. این نیازها از سطح نیازهای مادی شروع شده تا نیازهای فرهنگی و معنوی امتداد می‌یابد. مومنین در رویکرد ولایی همان‌گونه که از مشاهده گرسنگی یا بیماری شیعیان دیگر رنج می‌برند، از ضعف اخلاقی یا معرفتی ایشان بیشتر آزرده می‌شوند و خود را موظف به نجات یکدیگر می‌دانند.

در شرایطی که سبک زندگی غربی بر اساس مبانی معرفتی چون فردگرایی، نسبیت اخلاقی و... با معضل بی‌تفاوتی افراد در مسائل فرهنگی و اجتماعی روبه‌روست، نگرش ولایی دغدغه‌مندی

مومنان را بیشتر می‌کند. در نظریه ولایت، هر مؤمنی که شفقت و محبت بیشتری نسبت به دیگری داشته باشد، از رحمت پروردگار بهره‌ای افزون دارد. به همین ترتیب، بی‌تفاوتی به دیگر مؤمنان نیز نشانه‌ای از ضعف ایمان شمرده می‌شود. در آیات قرآن نیز تلازم میان مراتب ایمان و دغدغه‌مندی نسبت به امور مردم تأکید شده است. به همین دلیل پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که واجد بالاترین مراتب ایمان است، بیشترین دغدغه را درباره هدایت انسان‌های دیگر دارد.

لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (شعرا، ۳) لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ (توبه، ۱۲۸). ترویج این تفکر باعث نفی بی‌تفاوتی اجتماعی و نیز جدیت مؤمنان در توجه به نیازهای یکدیگر می‌شود.

۲-۵. رویکرد قدسی به ارتباطات اجتماعی

نگاه ولایی سبب می‌شود عرصه تعاملات اجتماعی به جای تنازع بر سر منافع مادی، به حریم قدسی تبدیل شود. از ساده‌ترین رفتارهای خانوادگی تا پیچیده‌ترین تصمیمات اجتماعی همگی بر مدار ولایت، معنا و طراوت تازه‌ای پیدا می‌کنند. در ادامه برخی از این آثار را در کلام امام رضا علیه السلام مرور می‌کنیم. امام رضا علیه السلام با توجه به همین مبنا می‌فرماید نزدیک‌ترین افراد به من در روز قیامت کسانی هستند که با خانواده و اهل خویش خوش اخلاق‌تر باشند (ابن بابویه، (الف)، ج ۲: ۳۸) نزدیکی در قیامت، امری اعتباری نیست، بلکه حقیقتی تکوینی است که از پیوند این جهان آغاز شده و تجسم واقعی آن در قیامت آشکار می‌شود.

امام رضا علیه السلام در حدیث دیگری، تشکر از پدر و مادر و نیکی به آن‌ها را هم‌پای شکر پروردگار معرفی می‌کند (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲: ۱۵۰). به همین ترتیب، تعامل با اعضای خانواده، به جای تعامل کاسب‌کارانه، بر محوریت تقرب به امام شکل می‌گیرد. طبق سخن امام رضا علیه السلام، خوشحال کردن همسر، خوشنودی قیامت را به دنبال دارد. «هر مردی که باعث خوشحالی همسرش شود، خداوند روز قیامت وی را خوشحال خواهد کرد» (همان، ۶/ ۶)؛ در نتیجه، مومنان بدون هیچ چشم‌داشتی به همسرانشان محبت کرده و آن را ذخیره ابدیت خود می‌دانند. همین رویکرد در تعامل با خویشاوندان نیز توصیه شده است. امام رضا علیه السلام فرمودند صلّه رحم، محبت خدا و ورود به بهشت را به دنبال دارد (ابن بابویه، (الف)، ج ۲: ۳۸). در تعامل با همسایگان نیز فرمودند کسی که با همسایگانش خوش رفتار نباشد از ما نیست. یعنی شرط تقرب و معیت با امام، نیکی به همسایگان است. «هر کس همسایه‌اش از او در امان نباشد، از ما نیست.» (همان، ۲۴). امام رضا علیه السلام همین قاعده را درباره رفتار با دیگر مومنین نیز جاری کردند. ایشان علاوه بر خوش رفتاری با دیگر مومنین، شیعیان را به سبقت در برآورده ساختن نیازهای مومنین تشویق کرده و فرمودند در

انجام نیازهای مومنین و شادکردن ایشان حریص باشید چراکه بعد از واجبات، هیچ چیز همچون شاد کردن مؤمن فضیلت ندارد (فقه الرضا، ۱۴۰۶ق: ۳۳۹).

کنار هم نهادن این متون یک شبکه معنایی از ارتباطات مومنین را رقم می‌زند که تمام رفتارهای انسانی را رنگ قدسی می‌زند. این رویکرد در برابر جهت‌گیری مادی غربی است که ارتباطات را بر مدار منفعت طلبی، تنازع بر سر منافع و حساب‌گری مادی شکل می‌دهد.

۲-۲-۶. تغییر رویکرد رفتار سیاسی

تثبیت این بُعد از نظریه ولایت در میان کارگزاران، سبب بهبود رفتارهای سیاسی خواهد شد؛ چراکه تقرب کارگزاران به امام معصوم (علیه السلام)، در گرو خدمت بیشتر آنان به مردم است. از سوی دیگر هر نوع کوتاهی در این امر، به دوری از اولیای الهی منجر خواهد شد. باور به این اصل، نوع مواجهه مدیران کلان و میانی جامعه اسلامی را متحول خواهد ساخت. امتیازات موهوم حزبی و سیاسی، جای خود را به ارزش‌گذاری بر مبنای ولایت خواهند داد. همین اصل می‌تواند مبنای تحول در تمام شاخه‌های اخلاق کاربردی و اخلاق حرفه‌ای باشد؛ همانند نظام ارتباطی میان کارگر و کارفرما، معلمان و دانش‌آموزان و ...

۲-۲-۷. تحلیل معرفتی برخی احکام فقهی

تفکر فردگرایانه غربی، با محوریت منفعت شخصی و بی‌تفاوتی، اموری چون امر به معروف و نهی از منکر را به مثابه دخالت در امور دیگران معرفی و آن را نکوهش می‌کند. در حالی که این آموزه مبنای معرفتی و عقلانی محکمی دارد که یکی از آن‌ها همین جنبه از نظام ولایت است. امر به معروف و نهی از منکر برخاسته از نوعی دغدغه‌مندی اجتماعی مؤمنین نسبت به یکدیگر است که از سویی سبب استحکام ارتباطات درونی جامعه مسلمین و جلوگیری از واپاشی آن است و از سوی دیگر مقدمه‌ای برای تقرب انسان‌ها به ولی الهی است.

۳. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

با مرور معانی ولایت روشن شد حقیقت ولایت به معنای پیوند شدید بین دو موجود است. این معنا جامع تمام کاربردهای این اصطلاح در ادبیات دینی است. پیوند یادشده سه ساحت اندیشه، گرایش و رفتار انسان را شامل می‌شود. از سوی دیگر ولایت حداقل در سه مرتبه ولایت

الله، ولایت اولیای الهی و ولایت مومنین قابل طرح است که همگی در طول هم هستند. یعنی ولایت مومنین رقیقه و مقدمه تکوینی ولایت اولیای الهی و ولایت اولیای الهی نیز رقیقه و مقدمه ولایت الله است؛ بنابراین تا زمانی که کسی ولایت مؤمنین را محقق نکرده باشد به ولایت امام معصوم و نیز ولایت الله نخواهد رسید. به همین ترتیب کسی که جدیت بیشتری نسبت به حقوق مومنین داشته باشد، قرب تکوینی افزون تری با امام (علیه السلام) و خداوند خواهد یافت.

این اصل مبنای نوینی برای نظام ارتباطات مؤمنان در سبک زندگی رضوی ایجاد می‌کند که تاکنون از این منظر بررسی نشده بود. با نهادینه شدن این اصل، هر مؤمنی احترام، محبت و خدمت به دیگران، را مایه نزدیکی خود به امام معصوم و خداوند می‌داند. مومنان نه تنها در برابر خدمات خویش، چشم داشت یا انتظار قدردانی ندارند، بلکه این کار را رشد معنوی خود می‌شمارند. فضای جامعه اسلامی با محوریت اصل ولایت، فضایی قدسی و آکنده از مهربانی خواهد بود که افراد در خدمت به دیگران از هم سبقت می‌گیرند. بی تفاوتی نسبت به دیگران تنها خطای اجتماعی به شمار نمی‌رود، بلکه تکویناً سبب دوری از امام معصوم خواهد شد.

اصل ولایت مبنای ارتباطات مختلف در سبک زندگی اسلامی است. با کمک این اصل می‌توان مناسبات مختلف فردی و اجتماعی را با نگاه ولایت طراحی و بازتعریف کرد. برای نمونه پیشنهاد می‌شود محققان درباره امتداد این اصل در موارد ذیل پژوهش کنند:

- جایگاه اصل ولایت در تصحیح و تعالی ارتباطات میان حاکمان سیاسی و مردم.

- جایگاه اصل ولایت در نظام ارتباطی آموزشی (استاد و شاگرد).

- جایگاه اصل ولایت در حل اختلافات و معضلات خانوادگی افراد متدین.

- جایگاه اصل ولایت در پیشگیری از فردگرایی و بی تفاوتی اجتماعی.

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

- اباذری یوسف و حسن چاوشیان. (۱۳۸۱). «از طبقه اجتماعی تاسبک زندگی، رویکردهای نوین در تحلیل جامعه‌شناختی هویت اجتماعی». *نامه علوم اجتماعی*. شماره ۲۰. پاییز و زمستان ۱۳۸۱. صص: ۳-۲۷.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (بی تا، الف). *عیون أخبار الرضا*. تحقیق مهدی لاجوردی. تهران: جهان. _____ (۱۳۸۹). *توحید*. قم: نسیم کوثر.
- _____ (۱۳۷۷). *خصال*. تهران: انتشارات کتابچی.
- _____ (بی تا). *من لایحضره الفقیه*. قم: انتشارات اسلامی.
- ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴ق). *معجم المقاییس اللغة*. قم: مرکز النشر المکتب الاعلام الاسلامی.
- ابوحیان، محمد بن یوسف. (۱۴۱۳ق). *تفسیر المحیط*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- تافلر، آلون. (۱۳۷۳). *موج سوم*. ترجمه شهیندخت خوارزمی. تهران: نشر سیمرغ.
- جباران، محمدرضا. (۱۳۹۴). «تحلیل مفهومی سبک زندگی». *قبسات*. سال ۲۰. شماره ۷۵. صص: ۱۷۳-۱۸۸.
- حویزی، عبدعلی بن جمعه. (۱۴۱۵ق). *تفسیر نور الثقلین*. قم: اسماعیلیان.
- ساداتی نژاد، سید مهدی؛ رجب زاده، علی. (۱۳۹۸). «بررسی رابطه ولایت‌مداری و سبک زندگی سیاسی اسلامی در آموزه‌های نهج البلاغه». *مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی*. بهار ۱۳۹۸. شماره ۷۸. صص: ۸۱-۹۸.
- شریفی، احمد حسین. (۱۳۹۲). *سبک زندگی اسلامی*. تهران: آفتاب توسعه به سفارش مرکز علوم انسانی صدا.
- طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۷۱). *المیزان فی تفسیر القرآن*. قم: نشر اسماعیلیان.
- طبرسی، علی بن حسن. (۱۳۸۵). *مشکات الانوار فی غرر الاخبار*. بیروت: مؤسسه الاعلمی.
- عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۱۶ق). *تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*. تحقیق محمدرضا حسینی جلالی. قم: مؤسسه آل البيت (علیه السلام) لاحیاء التراث.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۲۱ق). *العين*. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.
- فصیحی، امان الله و دیگران (۱۳۹۴). *شاخصه‌های سبک زندگی اسلامی*. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- فعالی، محمدتقی. (۱۳۹۶). *سبک زندگی اسلامی*. قم: مؤسسه فرهنگی هنری دین و معنویت آل یاسین.
- فقه الرضا** (۱۴۰۶ق) منسوب به علی بن موسی الرضا (علیه السلام). قم: مؤسسه آل البيت (علیه السلام) لاحیاء التراث.
- فیست، گرگوری و جس فیست. (۱۳۹۲). *نظریه‌های شخصیت*. تهران: نشر روان.
- فیض کاشانی، محسن. (۱۴۰۶ق). *الوافی*. اصفهان: مکتبه الامام امیرالمومنین علی (علیه السلام).
- کاویانی، محمد. (۱۳۹۱). *سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۵). *الکافی*. تهران: الاسلامیه.
- گیدنر، آنتونی. (۱۳۸۸). *تجدد و تشخیص*. ترجمه ناصر موفقیان. تهران: نی.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۴ق). *بحار الانوار فی اخبار ائمه الاطهار*. بیروت: الوفاء.

محمدی، عبدالله. (۱۳۹۶). *مبانی سبک زندگی اسلامی و غربی*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

مفید، محمدبن نعمان. (۱۳۹۴). *الاختصاص*. تحقیق علی اکبر غفاری. قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

نوری، حسین بن محمدتقی. (۱۴۰۸ ق-۱۴۰۹ ق). *مستدرک الوسائل*. بیروت: مؤسسة آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث.

References

Holy Quran.

Abazari, Yousef and Hassan Chavoshian. (2002). "From Social Class to Lifestyle, New Approaches in Sociological Analysis of Social Identity". Social Science Letter. No. 20. Fall and Winter 2002. pp: 3 – 27.)in persian)

Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali. (n.d.). (a) Uyun Akhbar al-Ridha. Edited by Mehdi Lajvardi. Tehran: Jahan.(in Arabic)

----- (2010). Tawhid. Qom: Nasim Kowsar. (in Arabic)

----- (1998). Khesal. Tehran: Ketabchi Publications. (in Arabic)

----- (n.d.). Man La Yahduru al-Faqih. Qom, Islamic Publications. (in Arabic)

Ibn Faris, Ahmad. (1404 AH). Mu'jam Maqayis al-Lughah. Qom: Center for Publishing, Islamic Information Office. (in Arabic)

Abu Hayyan, Muhammad ibn Yusuf. (1413 AH). Tafsir al-Muhit. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. (in Arabic)

Toffler, Alvin. (1994). The Third Wave. Translated by Shahindokht Kharazmi. Tehran: Simorgh Publishing.)in persian)

Jabbaran, Mohammad Reza. (2015). "Conceptual Analysis of Lifestyle". Qabasat. Year 20. No. 75. pp: 173-188.)in persian)

Huwayzi, Abd Ali ibn Jum'ah. (1415 AH). Tafsir Nur al-Thaqalayn. Qom: Isma'iliyan. (in Arabic)

Sadati Nejad, Seyyed Mehdi; Rajabzadeh, Ali. (2019). "Investigating the Relationship between Loyalty to Leadership and Islamic Political Lifestyle in the Teachings of Nahj al-Balagha". Epistemological Studies in Islamic University. Spring 2019. No. 78. pp: 81 – 98.)in persian)

Sharifi, Ahmad Hossein. (2013). Islamic Lifestyle. Tehran: Aftab-e Tose'eh commissioned by Sadra Center for Human Sciences.)in persian)

Tabataba'i, Seyyed Mohammad Hossein. (1992). Al-Mizan fi Tafsir al-Quran. Qom: Isma'iliyan Publishing. (in Arabic)

Tabarsi, Ali ibn Hasan. (2006). Mishkat al-Anwar fi Ghurar al-Akhbar. Beirut: Mu'assasat al-A'lami. (in Arabic)

Amili, Muhammad ibn Hasan. (1416 AH). Tafsir Wasail al-Shi'ah ila Tahsil Masail al-Shari'ah. Edited by Mohammad Reza Hosseini Jalali. Qom: Mu'assasat Aal al-Bayt (a) li Ihya' al-Turath. (in Arabic)

- Farahidi, Khalil ibn Ahmad. (1421 AH). Al-Ain. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi. (in Arabic)
- Fasihi, Amanollah et al. (2015). Indicators of Islamic Lifestyle. Qom: Publications of Imam Khomeini Educational and Research Institute.)in persian)
- Fa'ali, Mohammad Taqi. (2017). Islamic Lifestyle. Qom: Aal Yasin Cultural and Artistic Institute of Religion and Spirituality.)in persian)
- Fiqh al-Ridha (1406 AH) attributed to Ali ibn Musa al-Ridha (a). Qom: Mu'assasat Aal al-Bayt (a) li Ihya' al-Turath. (in Arabic)
- Feist, Gregory and Jess Feist. (2013). Theories of Personality. Tehran: Ravan Publishing.)in persian)
- Fayd Kashani, Muhsin. (1406 AH). Al-Wafi. Isfahan: Maktabat al-Imam Amir al-Mu'minin Ali (a). (in Arabic)
- Kaviani, Mohammad. (2012). Islamic Lifestyle and its Measurement Tool. Qom: Hawzah and University Research Institute.)in persian)
- Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub. (1986). Al-Kafi. Tehran: Al-Islamiyyah.
- Giddens, Anthony. (2009). Modernity and Self-Identity. Translated by Nasser Movaffaqian. Tehran: Ney.)in persian)
- Majlisi, Muhammad Baqir. (1404 AH). Bihar al-Anwar fi Akhbar Aimmat al-Athar. Beirut: Al-Wafa'. (in Arabic)
- Mohammadi, Abdullah. (2017). Foundations of Islamic and Western Lifestyle. Tehran: Research Institute of Culture and Islamic Thought.)in persian)
- Mufid, Muhammad ibn Nu'man. (2015). Al-Ikhtisas. Edited by Ali Akbar Ghaffari. Qom: Publications of the Society of Seminary Teachers of Qom. (in Arabic)
- Nuri, Husayn ibn Muhammad Taqi. (1408 AH-1409 AH). Mustadrak al-Wasail. Beirut: Mu'assasat Aal al-Bayt (a) li Ihya' al-Turath. (in Arabic)
- Veal, a. j.)1993 (The concept of lifestyle: a review ", in Leisure Studies, Volume 12, Issue 4 October, pages 233- 252.